

УДК 398.3

Жанна Янковська

СИМВОЛІКА ВОРИТ ЯК МЕЖОВОЇ ЗОНИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Один із найдавніших культів у традиційній культурі українців – це культ предків, який в обрядовості великою мірою зберігся до сьогодні. У його контексті можемо простежити лімінальні зони, межі між “тим” і “цим” світом, що акумулюють у собі символічні смисли. Одним із таких полісемантичних символів міжсвіття у народній свідомості є символ воріт, аналіз якого і є метою цієї розвідки.

Ключові слова: ворота, символ, семантика, полісемантичність, родинна обрядовість, народження, весільний обряд, поховання, календарна обрядовість, прихід весни.

Ж. Янковская. Символика ворот как линальной зоны в украинской культурной традиции

Один из самых древних культов в традиционной культуре украинцев – это культ предков, который в обрядности большей частью сохранился до наших дней. В его контексте можем проследить лиминальные зоны, границы между “тем” и “этим” миром, которые аккумулируют в себе символические смыслы. Одним из таких полисемантических символов такой границы в народном сознании есть символ ворот, анализ которого и является целью этого исследования.

Ключевые слова: ворота, символ, семантика, полисемантичность, семейная обрядность, рождение, свадебный обряд, похороны, календарная обрядность, приход весны.

Zh. Yankovska. The symbolism of the gate as limitation zone in Ukrainian cultural tradition

One of the most ancient cults in traditional Ukrainian culture – a cult of ancestors, which is in ritualism largely preserved until the present time. In its context, we can trace the liminal zone, the boundaries between “that” and “this” world, which accumulate in a symbolic meaning. One such polysemantic characters of this “between-two-worlds” in the popular mind a symbol of the gate, an analysis which is the purpose of this article.

Key words: gates, symbol, semantics, polysemantic, family traditions, birth, ritual of wedding, burying, calendar rituals, the beginning of spring.

Як відомо, культ предків в українській культурній традиції – один із найдавніших і такий, що чи не найкраще зберігся у народній обрядовості, фольклорі та побутових реаліях. Досліджували різні аспекти культу предків такі науковці, як Л. Ф. Дунаєвська, В. Ф. Давидюк, М. К. Дмитренко, В. Сокіл, О. Шалак, Л. Іваннікова та багато інших вчених сучасності. Проте ця тема надзвичайно багатопланова, тому до неї не згасає науковий інтерес, і, зважаючи на різні підходи, вона не втрачає своєї актуальності.

Власне, мета статті – проаналізувати один із аспектів культу предків в українській народній традиції, а саме – символіку воріт як межової зони.

Вшанування померлих родичів у традиційній культурі українців, безумовно, передбачає певний контакт із потойбіччям, “тим” світом, який в уяві наших предків виступав таким самим реальним, як і “цей”. Тому вважається, що при народженні, смерті, а також під час ініціальних моментів у житті (особливо це стосується весільного обряду, що означає зміну соціального статусу) людина так чи інакше переходить зони міжсвіття (лімінальні, переходу, межі). У дослідженні “Життя після життя” американський лікар Р. Моуді аналізує свідчення багатьох людей, які пережили стан клінічної смерті. Автор пише: “Під час цього стану з’являється відчуття руху із дуже великою швидкістю через якийсь простір (поле, печеру, вакуум). У деяких випадках йдеться про межу, що виникає у вигляді води, туману, огорожі чи просто лінії” [13, с. 89]. При цьому автором зазначено, що ті пацієнти, які повернулися до життя, ніколи не переступали цієї межі.

Якщо простежити детальніше, то можна помітити, що уявлення про лімінальні зони у багатьох народів світу подібні, звичайно, із певними відмінностями стосовно вироблених сталих етнічно-культурних архетипів. В українців зонами міжсвіття є власне межа (навіть між землями), річка, ліс, дорога, замкнуте коло і як похідна – огорожа, ворота, що є своєрідним комплексом як за практичним, так і за семантично-символічним навантаженням. Звернемося до останнього символу детальніше, оскільки у різноматичних фоль-

кlorистичних працях про нього маємо достатньо фрагментарної інформації, проте окремого, узагальненого, порівняльно-аналітичного, цілісного дослідження бракує. Окрім того, побіжні, принагідні судження окремих дослідників щодо трактування цього символу уже самі по собі потребують сучасного аналізу та порівнянь.

Ворота (ширше двері) є отвором у замкненому колі (квадраті, огорожі), який можна відчиняти і зачиняти у потрібний момент. Зокрема, таким замкненим простором є житло, хата, її підмурок, стіни, якими людина фактично відмежовувалася від світу “чужого” і створювала світ “свій”. Двері разом з порогом виступають тут зоною переходу, через яку може приходити добро, а може і зло, це і лімінальна символічна зона між “тим” і “цим” світом. Через це, коли народжувалась дитина, відмикали усі замки, щоб полегшити її перехід, а при складних пологах у деяких місцевостях просили священника відчинити “царські врата” у церкві. Саме тому під час поховального обряду при винесенні померлого із хати тричі стукали об поріг – таким чином сповіщали померлих родичів про те, що до них іде ще одна душа. Ці обрядодії рефлексують до “будівничої жертви”, яка, на думку багатьох дослідників, у найдавніші часи була людською.

Пізніше, із розвитком культури, людина розширила сферу свого побутування. Біля житла з’явилися господарські будівлі, подвір’я, яке знову ж таки обгородили, і не лише з практичних міркувань, але й символічно, щоб захистити себе, рідних, тварин від впливу “чужого” світу. Єдиним отвором, де порушувалась цілісність цієї межі, були ворота, хвіртка. Як зазначає з цього приводу Г. Лозко, “за давніх язичницьких часів огорожа виконувала насамперед роль магічного оберерега – це було замкнуте коло, куди не могла проникнути зла сила. Тому в деяких регіонах і до сьогодні зберігся звичай не тримати довго відчиненими ворота чи хвіртку, а зачиняти їх швидко, як тільки увійдеш чи в’їдеш у двір” [11, с. 429]. Якщо хата протягом віків була простором жіночої турботи, тому за її виглядом судили про господиню, то подвір’я, огорожа, ворота – це сфера діяльності чоловіка. Тому в народі побутує прислів’я: “Які ворота – такий господар”. Проте навантаження воріт як символу насправді набагато ширше.

О. Потапенко у “Словнику символів української культури” зазначає: “Ворота – символ входу в рай (пекло); місце, через яке про-

ходить сонце, весна, щастя, радість, душі померлих та ін.; початку шляху (чужого світу), де чекає горе, біда; входу на небеса і земний світ; доброго господаря; оберіг; минулого-майбутнього; початку чогось” [16, с. 51]. Подібне трактування символу воріт подає і О. Шалак у колективній довідниковій праці “100 найвідоміших образів слов’янської міфології”: “Щось схоже на мур відділяє світ земний і світ небесний один від одного. Але в мурі є ворота, через які відбувається сполучення між світами. Через міфічні небесні ворота на землю приходять весна, дощ, прилітають птахи. З потойбіччя прибувають душі і йдуть у вирій також через ворота. Так само, через ворота, наближаються одне до одного наречені” [17, с. 57].

Ілюстрацію такого трактування символу воріт знаходимо у карпатській колядці, яку подає у своїй монографії “Слов’янська міфологія” М. Костомаров:

Ой вирле, вирле,
Сивий соколе!
Високо сидиш, далеко видиш,
Сідай ти собі на синім морі:
На синім морі корабель в воді.
В тім кораблику троє воротци:
В перших воротейках місячок світить,
В других воротойках – сонейко зходить,
Сам Господь ходит, ключі тримає,
Ключі тримає – рай одмикає,
Рай одмикає – душі випускає (і т. д.) [9, с. 74].

Далі автор коментує, що завдяки християнським впливам до цього тексту додалися слова про те, що не впускали до раю ті душі, які не поважали батьків, ображали старших братів та сестер. Господь, який відчиняє ворота до раю, очевидно, той, який у веснянках “відмикає небо” [9, с. 75]. Космогонічні символи місяця і сонця, які “стоять” кожен у своїх воротях, рефлектують до календарно-часових змін, ворота ж до раю мисляться як межева точка міжсвіття, їх, за колядкою, відмикає Господь. Хоча це вже пізніше трактування особи, яка відчиняє ворота. Вчені у судженнях з цього приводу не одностайні. Тому повернемося до цього питання нижче.

Професор С. Килимник у своїй праці “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні” стосовно уявлень про “Небесні ворота” зазначив: “Пращури вірили, що є з Неба на Зем-

лю щаслива дорога – міст, що замикається “Небесними ворітьми”. Ці ворота відкриваються на магичні дії і з Неба приходять новонароджені душі; цими ворітьми приходять і богиня весни Лада; цими ворітьми приходять і урожай, щастя й добро; цими ворітьми приходять-повертаються і душі “дідів”, опікунів роду-родини, для догляду за урожаєм... Але цим мостом, через ці ворота, і відходять душі померлих на Небо – у Вирій” [6, I, с. 161].

“Рай”, “вирій”, “ірій”, а пізніше – ще й “пекло” – це світ “той”, “чужий”, куди переселяється душа після смерті. Тому в багатьох регіонах України, зокрема й на Західній, побутує звичай відчиняти навстіж ворота, коли народжується дитина і коли людина помирає, щоб полегшити перехід душі у “цей” світ і на “той”. На самих воротах найчастіше зав’язують рушник (або жіночу намітку, яку зараз замінила хустка) – символ дороги, в тому числі й життєвої. А от після того, як покійника виносять із подвір’я, ворота чимшвидше зачиняють, “щоби смерть не поверталася”. Тому при переході до іншого світу існує й поняття “воріт до Раю”, які мають відчинятися перед душею. За уявленнями, вони відчинялися перед тими, хто праведно жив на цьому світі. М. Чумарна в останніх поетичних рядках до своєї книги “Тройдереву” пише: “Бо лиш тут, на землі, відкриваються Раю ворота...” [20, с. 102]. Ворота у цьому випадку – чітка, “дволика” межа не лише між світами, але і як просторово-часова. У “Словнику символів культури України” О. Потапенко зазначив стосовно цього: “Чи не найкологічнішим є римський бог входів та виходів Янус, ім’я якого в перекладі означало “ворота”, “двері”. Це був бог початку життя, року, місяця. Зображувався з ключами, 365-ма пальцями (стільки днів у році), двома обличчями, які дивилися назад і вперед. Ця дволикість мала глибоке символічне значення. Ворота можна розглядати як точку на безкінечній лінії часу життя, по обох боках якої минуле чи майбутнє” [16, с. 52].

Лише одна огорожа у давнину робилася повністю замкнута, найчастіше у вигляді правильного кола, без воріт чи взагалі будь-якого отвору. Йдеться про кремацію (трупоспалення). У багатьох дослідженнях знаходимо свідчення про те, що із дров викладалося вогнище, “велика крада”, на яке ставили домовину чи човен із покійником. Зовні вогнище обкопували хоча б неглибоким, імпровізованим ровом чи огороджували таким же символічним час-

токолом (парканом). Таким чином покійник відмежовувався від “цього” світу, а душа його разом з вогнем і димом переселялася на “той”.

Символ воріт як лімінальної зони в українській культурній традиції використовувався не лише в обрядах, приурочених народженню та смерті, але й у весільному обряді та тих, що означали готовність до одруження – ініціаційних обрядах переходу із однієї вікової групи в іншу, які означали й зміну соціального статусу. До речі, на Україні дівчата “на порі”, тобто готові до одруження, часто розмальовували ворота півниками, калиною, квітами та іншими візерунками, що символізувало ще й чесність дівчини. Натомість дівчатам, які не вберегли цноту, хлопці вимашували ворота дьогтем. У смислового полі шлюбних обрядів ворота – ще й символ незайманості дівчини та “свого” і “чужого” роду.

Публікуючи записи весільного обряду в с. Бориспіль Переяславського повіту Полтавської губернії (використано матеріали П. Чубинського), Катерина Борисенко цитує, як мати згадує про сватання старшої дочки: “Так вражі люди мене подбили: одчиняй, кажуть, ворота, як одчиняються, да так і дочку, як ягодочку, оддавай. Як поспіває, кажуть, то й рви її, бо як поспіє, то й сама опадє. А тепер, сама бачу, утопила я її голівоньку” [18, с. 146]. Відчиняння воріт тут має значення приневолення до заміжжя з нелюбом, доки дочка не перестаріла та не втратила честі. Звідси як антонімія, очевидно, й фразеологізми “Зачинити (перед кимось) ворота” чи “Показати на двері” – відмовити.

У цьому ж збірнику, де К. Борисенко приводить, окрім опублікованих фольклорних записів П. Чубинського, ще і записи від вчительки П. Т. Белінської, знаходимо матеріал, за яким можна потрактувати семантику символу воріт як прилучення до іншого роду. Після згоди дівчини на шлюб у Борисполі молоді разом ішли запрошувати на сватання: “Тим часом молодий, молода і товариш ходять по селу і просять сусід і знайомих. Як прийдуть до кого, молода входить в хату, а ті стоять за ворітьми. Як молода увійде, стане коло порога, поклониться всім і каже: – Просив батько й мати, і я прошу на хліб, на сіль, на сватанне” [18, с. 151]. Те, що молодий із товаришем залишається за ворітьми, – ознака того, що його ще не прийнято до родинної общини дівчини, він ще “чужий”. А рідня, розпитуючи, хто її наречений, радіє за неї, схвалює

її вибір, таким чином благословляючи шлюб, або й може відмовляти від нього.

Авторка зазначеного видання, апелюючи до запису весільного обряду в с. Михайлівка-Льовшина Олександрівського повіту Катеринославської губернії, пише і про можливу відмову (“гарбуз”) під час сватання, що було соромом для хлопця, і він міг помститися дівчині – “потай то вимастить їй дьогтем ворота, то на білих стінах її хати намалює щось непристойне, то колесо від воза витаскає на димар... Це було великою неславою для дівчини” [18, с. 190].

Після повернення з вінчання, коли молоді підходять до двору молодої, то дружки у Борисполі співали:

Другая квітка – то ж Маруся.

Розкотітеся, колісця,

Одчинітеся, ворітця,

Іде наша Маруся од вінця,

Веде собі Івашка-молодця [18, с. 164].

У цьому випадку відчинення воріт перед молодою та молодим означає прилучення його до її роду. Але остаточно таке входження відбувається, коли наречений приводить із собою свій весільний поїзд: “Коло двора молодої на воротях стоять парубки і не пускають у двір ні молодого, ні його поїзда, тоді молодий дає їм викуп – пляшку горілки і верч” [18, с. 167]. І лише після цього весільяни заходять на подвір’я та відбувається викуп молодої.

Л. Клейн зазначає, що архетип межі між світами сягає своїм корінням світогляду первісної людини, яка вірить, що “при переході з одного вікового періоду в інший, особливо у шлюбний, тобто при різкій зміні способу життя, її підстерігають смертельні небезпеки. Уникнути їх на таких переходах можна було лише за допомогою складних обрядів” [7, с. 350]. Під час проходження ініціаційних випробувань людина “помирала” в попередній іпостасі (дитини) і народжувалася як доросла, таким чином знову ж рефлексуючи до символіки міжсвіття.

У весільному обряді окремих регіонів України у фольклорі й досі знаходимо мотив викрадення або завоювання дівчини, де ворота виступають своєрідним символічним “бастіоном”, взявши який, вважали дівчину своєю. При цьому у воротях іноді починалася далеко не символічна бійка, яку з часом залагоджували тим

же могоричем або відкупом. Приклади таких обрядових весільних пісень знаходимо у праці Хв. Вовка “Студії з української етнографії та антропології”:

Скриплять-риплять воротечка тисовії,
Іржуть, іржуть конеченьки воронії.
Сховай мене, матінко, у комору,
Щоб не взяли сеї гостоньки мене із собою.
Не з тим вони, моя донечко, приїхали,
Щоб без тебе, моя донечко, поїхали,
Щоб без тебе, моя донечко, поїхали [4, с. 242].

Весільну пісню із подібним мотивом завоювання молодої приведено і в підручнику М. та З. Лановик:

Намова, Ганусю, намова,
Поставила сторіженьку край двора,
А ми цієї сторіженьки не боїмось,
Ми до цієї сторіженьки становимось,
А ми цюю сторіженьку розженемо,
Таки тебе молодую візьмемо [10, с. 208].

Як зазначає З. Марчук, войовничі дії у весільному обряді, пов’язані із викраденням дівчини, простежуються в традиціях та фольклорі Підляшшя, їх відголоски знаходимо також на Поліссі. Як приклад, дослідниця приводить весільну пісню, опубліковану у двотомному виданні “Весільні пісні” (упоряд. О. Дей) [3]:

Бережіться – ворітечка упали,
Ми у свата дочку украли,
Не кажіть нікому,
Повезем додому [12, с. 42].

Падіння воріт символізує відвоювання дівчини та перехід її до іншого роду.

У словнику-довіднику “Українська фольклористика” подано класифікацію весільних пісень, укладену Ф. Колессою, де другою за порядком групою названі пісні, “що заворожують щастя-долю... з апострофами (звертаннями до космічних сил – сонця, місяця, зорі)” і як зразок приведені слова із весільної пісні (“Світи, місяцю, в вулицю, а ти, зірнице, в ворота, бо йде до шлюбу сирота...”) [19, с. 48]. Космогонічні образи місяця та зорі тут символічно заміняють сироті рідних батьків, а освітлення зорею воріт – як

материнське благословення на щасливе заміжжя та входження до чужого роду.

Сьогодні на весіллях часто можна побачити завітчані аркою імпровізовані ворота, крізь які проходять молоді після шлюбу, йдучи на посад. Сприймаються вони перед входом (найчастіше до ресторану) не більше, як красива деталь. Разом з тим для окремих регіонів є традиційним “замаювати” ворота для зустрічі молодих. Мабуть, такими уявлялися й ворота до Раю. Проходження через них символізувало не лише зміну соціального статусу самих наречених та їх об’єднання у сім’ю, але й об’єднання двох родин, які після молодих заходять також цими ворітьми для спільної гостини. Фото таких весільних воріт 1980-го року із смт. Олишівка подає В. Борисенко у праці “Весільні звичаї та обряди на Україні” [1, с. 13].

Стосовно використання символу воріт у весільному обряді О. Потапенко у “Словнику символів...” пише, що перед молодими “запалювали вогнище із соломи (цей звичай зберігся на Київщині) для “очищення” молодих. Існував також “воротній могорич”. Місцеві парубки не пропускали весільний поїзд, доки їх не пригощали могоричем” [16, с. 52]. Стосовно першого (запалювання у воротях вогню), то хотілося б доповнити, що подекуди молодий переносив молоду через це символічне вогнище, що означало не лише її очищення (адже вона прийшла із “чужого” світу і чужого роду), але й безперешкодне, легке входження у нову родину. Таким чином вона не ступала, ніби оминала зону переходу, відразу ставала “своєю”. До такої ж символіки тяжіє обряд, коли, повертаючись із церкви, охрещену дитину не переносили через поріг, а подавали рідним батькам чи бабі через вікно.

В одній із весільних пісень (Де б я не ходила, де б я не була...) є слова:

...Дякую вам, ворота,
Де стояла хлопців рота.
Більше не будуть, не будуть...

Отже, до заміжжя хлопцям (“чужим”) був доступ лише “до воріт”, а після одруження дівчина уже як заміжня жінка (“перероджена”) входила в “інші ворота” – світ “чужого” роду, який мав стати “своїм”. Цікаво, що під час весільного обряду при виході дівчини із “своїх” воріт, їх швидко зачиняли, “аби не поверталася”, легко прижилася у родині чоловіка (аналогічні дії виконуються і

під час поховального обряду – ворота зачиняють відразу ж після винесення покійника із подвір’я, “аби смерть не поверталася”). На Бориспільщині після розподілу короваю у молодій мати сама виводить дочку до свекрів. Важливим є сам момент випровадин у цій місцевості: “Як посідають усі на вози, тоді мати молодій бере за поводи коні молодого, виводить за ворота й каже: “Щасливая тобі, донечко, доріженька і цяя ніченька” [18, с. 178]. Звичай має матріархальну мотивацію. Таким чином, саме мати, вивівши коня за ворота, відлучає її від свого роду і благословляє на життя у роді чужому. Ворота після цього зачиняють, але відчиняють, зустрічаючи молодих, ворота на подвір’ї молодого: “В воротях запалюють куль соломи. Молодий і увесь поїзд його переїжджають через вогонь...” [18, с. 178]. Як бачимо, ворота відіграють тут роль межового ініціаційного об’єкта.

Окрім того, після шлюбу у воротях молодих із хлібом-сіллю (символом достатку, життя) зустрічали батьки. При цьому саме тут, уже в статусі одружених вони відламували і (за ритуалом) з’їдали перший спільний шматок хліба із сіллю (подекуди – з медом), тим самим засвідчуючи перед предками, що вони – одна родина.

Символ “небесних воріт” наявний і у календарній обрядовості українців. Ними приходить весна, літо, (пори року), сонце, а з ними – щастя, кохання, новий хліб, достаток. О. Потапенко з цього приводу, апелюючи до думок інших дослідників, зазначає: “На думку О. Потебні, їх (ворота) відчиняє зоря, а небо дає живильну воду. М. Костомаров вважав, що це символічні ворота, крізь які приходить новий хліборобський рік. За даними С.Килимника, через ці магічні ворота іде “і радість-весна, і всетворяще Сонце, і тепло, і урожай, і щастя, здоров’я й добро...” [16, с. 52].

Здійснюючи текстологічний аналіз веснянок та гаївок, С. Килимник у праці “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні” неодноразово звертається до осмислення символу “небесних воріт”, де акцентує: “Цікаво те, що у веснянках-гаївках подані питання, над якими людський розум працює тисячоліття: космічні питання, – віковічні прагнення людини відкрити “Небесні ворота” – таємницю народження, життя й смерті; таємниці природи: дізнатися, як і коли та ким створений світ, які його початки” [6, I, с. 174]. Нижче, описуючи та класифікуючи “основні фігури”, властиві різним типам веснянок, дослідник виокремлює й ті, які

використовуються у народних творах “Ворота”, “Воротар”, “Мости”, знову повертаючись до символу “Небесних воріт” [6, I, с. 185]. А самі гаївки цього типу він відносить до класу “філософічних” [6, I, с. 192].

Гра-веснянка “Воротар” символізує весняне “відмикання” тепла, землі, сонця, кохання і є досить поширеною у різних регіонах України:

Воротаре, воротарчику,
Відчини воротонька.
А хто то воріт кличе?
Князеві та служеньки!
А що то за дар везут?
Ярії та пчілоньки.
А ще ж бо нам мало!
А ми вам ще додамо:
Молодую дівоньку
У рутянім віноньку.

(Текст записано В. Гнатюком, Городниця, пов. Копиченці) [18, с. 85]. Аналогічний текст використано й у праці О. Воропая “Звичаї нашого народу” [5, с. 313]. Схожу веснянку “Воротар” знаходимо також у “Слов’янській міфології” М. Костомарова, лише з тією різницею, що “служечка” до воріт принесла “мізільнеє дитя” “в золотім креслі”, яке “цятається” “срібними орішками”, а “підкидається” – “золотим яблучком” [9, с. 111], де символіка “золотого яблучка” означає воскресаючу весну, силу сонця, для яких потрібно “відчинити ворота” і таким чином впустити їх.

Досить цікавий варіант гаївок із кодовим символом воріт подано у підручнику М. та З. Лановик “Українська усна народна творчість”. Одна із них діалогічного формату:

- Воротарі, воротарі, втворіть нам ворітонька.
- Ми воріт не втворимо, замки си поломимо.
- Ми замки направимо, скоро сі спровадимо.
- Чим же ви направите, чим же ви направите?
- Золотими ключиками, срібними шелюстками.
- А з чим же ви їдете? Що нам за дар везете?
- З ярими пчолоньками, з красними панянками.
- Ми того не беремо, то й за дар не приймемо.
- А що ж ви беретоньки та й за дар прийметоньки?

– Макове зернятонько, крайне дитятонько [10, с. 143].

Стосовно цього тексту, очевидно, слушною є думка авторів підручника, що “незважаючи на пізніші нашарування, цей текст зберігає натяки на жертвоприношення, пов’язані з приходом весни, – мак (елемент жертвовної каші-куті, “їжі покійників”) та дитини (що згодом було замінено на пташенят – звідси й мотиви похорону пташки на зразок гаївки “Воробєєчко” [10, с. 143].

Друга гаївка, подана у цьому ж посібнику, рефлексує до міфологічних уявлень про прихід весни:

Ой ти, соловейку,
Ти ранній пташку,
Ой чого так рано
Із вир’їчка вийшов?
“Не сам же я вийшов,
Дажбог мене вислав.
З правої ручейки
І ключики видав.
З правої ручейки
Літо відмикати,
З лівої ручейки
Зиму замикати...” [10, с. 142]

Гаївка передає віру наших предків у те, що саме цими ключами із вирію відмикаються небесні ворота, якими весна і весняні боги сходять на землю. Як зазначають дослідниці, за уявленнями наших пращурів, саме через цей небесний отвір “начебто відходять душі померлих та приходять душі новонароджених” [10, с. 142].

Варто зазначити, що С. Килимник аналізує символ “Небесних воріт” не лише з погляду текстологічних особливостей веснянок, але і враховуючи регіональні особливості самих ігор та хоровадів, які під їх супровід виконувалися молоддю [6, I, с. 241-248]. Він пише й про те, що “Небесні ворота” відчиняються на Великдень. При цьому дослідник не зосереджується лише на власних спостереженнях, часто звертаючись до думок інших вчених: О. Потебні, М. Костомарова, Фаміцина. Наведемо один із прикладів такого посилання: “... Хто ті ворота саме відкриває? Цей образ так і не розкритий остаточно. О. Потебня пов’язує це питання з мітологією (взагалі він великий прихильник і послідовник мітологічної теорії) – він уявляє собі зорю – вона відчиняє небесні ворота

та відкриває мости, а небо подає животворну воду в образі дощу та роси, і цю воду утотожнює з медом” [6, I, с. 242].

Стосовно особи весняного “воротаря” С. Килимник, посилаючись на записи П. Чубинського (“... Та Юрай мати кличе, Та подай, матко, ключа Одімкнути небо, випустити росу”) та думки М. Грушевського (“Перед тим тільки й викликали, виглядали, зустрічали, тепер вона вже тут. Юрій або Юрай, Урай, Рай – це той воротар, що відмикає небо і дощ”), говорить про те, що за окремими народними текстами це міг бути саме св.Юрій (Урай, Рай) [6, II, с. 305]. Через це й росу на Юрія вважають цілющою. Про те, що це межова міфологічна істота, можемо судити вже з етимологічного аналізу імені (Юрій – Урай – Рай – Вирій – Ірій). Багато що із святкування цього дня забулося. Але можна припустити, що Юрій – “воротар” весни-літа (у дуалістичному поділі календарного року на зиму та літо), бо після “відпущеної” роси-води-дощу крізь “небесні ворота” починалося буюння зела.

Не випадково саме до дня Юрія (“воротаря”) на Поліссі та й загалом у західних регіонах України приурочували перший вигін худоби на випас, бо “юр’ївська роса краща од вівса”, тобто цілюща. Окрім того, св. Юрій (Юрай – Урай – Рай – “воротар”) у народній традиції вважається покровителем домашніх тварин. За поведінкою тварин під час переходу через ворота (лімінальну зону) у цей день завбачували їх майбутнє, або й майбутнє людей. В одній із народних пісень є слова: “... А в воротях кінь спіткнеться – син додому не вернеться”, які символізують загибель козака. А В. Скуратівський описує обряд першого вигону весною корів на пасовища, коли у воротях застеляли “червону крайку” (подекуди білий рушник), через який переганяли тварину. Якщо вона вільно проходила чи перестрибувала через нього – літування буде вдалим і сама тварина буде здоровою; якщо зачепилася – погана прикмета – могла захворіти чи дикі звірі напасти. “Дехто перегонить тварин через замкнутий замок, тоді “ні звір, ні дурне око не одніме корови” [15, с. 48].

І. Є. Руснак у посібнику “Український фольклор” приводить подільський варіант веснянки, записаної 1962 року фольклористкою Настею Присяжнюк:

Одчиняймо ворота, ворота,
Ой дід-Ладо! ворота, ворота.

Забираймо дівчину, дівчину,
Ой дід-Ладо! дівчину, дівчину [14, с. 72].

Рефрен “дід-Ладо” свідчить про давність самого тексту, а слова “одчиняймо ворота” та “забираймо дівчину” чи не про викрадення (умикання) її до іншого роду. Мабуть, такі “умикання” у слов’ян відбувалися саме весною. Дід-Ладо, очевидно, тут – дух-предок, покровитель родини, злагоди, щасливого сімейного життя. У цьому тексті простежується синтез календарних (прихід весни) та шлюбних мотивів.

Поглиблюючи дослідження з локальними варіантами текстів веснянок-гаївок, С. Килимник приводить дуже оригінальний текст “Воротаря” із посиланням на “Русалку Дністрову”, записаний Іваном Колесою, який виконується діалогічно у супроводі обрядодій. Цей текст дослідник виключає із групи дохристиянських “філософічних”, оскільки зустрічається він лише на Волині та у Галичині, і йдеться у ньому вже про місто Львів та прозоро натякається на конкретних історичних осіб, хоч і з зміщенням часу реальних подій:

Гр. “А”: Воротай, воротайчики,

Й отвориць нам воротойка!

Гр. “В”: А ми воріт не втворимо,

Нема нашого пана вдома

Пан поїхав аж до Львова... [6, I, с. 311]

Як припускає вчений, йдеться, очевидно, про князя Данила, який закликав з різних країн майстрів “мур мурувати” – Львів зводити, а сам буде “сукню набирати, свою паню прибирати” – одружуватися [6, I, с. 313].

Досить широко використовувалися ворота як символ межі між світами (“тим” і “цим”, “своїм” і “чужим”) під час ворожінь та інших магічних обрядів протягом календарного року в періоди та свята, коли активізувалася “нечиста сила”, відьми та ін. Скажімо, під час Зелених свят клечання (“маєво”) – гілки клена, липи та інших дерев, які чіплялися над вікнами та дверима хати, у воротях були оберегом від нечистої сили, а у деяких місцевостях у ворота забивали осикові кілочки, щепки, які також захищали від відьом. З цією ж метою, як зазначає О. Ковальчук, і на Зелені свята, і раніше – на свято Юрія “чіпляли на воротях, парканах, стайнях гілки свяченої верби, обсипали обійстя і корів маком, малювали дьогтем хрести на воротях, дверях тощо” [8, с. 44].

На Івана Купала оберегом від відьом були жарини чи й попіл від купальського вогнища, який “може служити і доброю охороною від чарівниць, якщо його закопати під воротами огорожі” [8, с. 107].

Мотив відчиняння воріт перед обжинковим вінком, що простежується у відповідних піснях, символізує вітання та шанування нового хліба, урожаю та женців як найкращих гостей, які приносять у дім достаток, життя, а також завершення у календарному циклі часу збору врожаю:

Ой котився віночок
з широкої ниви
з женцями молодими.
Підкотився під ворота:
– Вийди, пане, за ворота,
Викуп вінка із золота!.. [18, с. 125]
Або:

... Ой одчиняй, наш паночку, ворота,
Несем тобі віночка краще злота [18, с. 125].

Викуп за обжинкового вінка, який давався женцям при зустрічі їх у воротях, можна вважати жертвою духам поля за врожай, а не лише вдячністю жнивварям.

М. та З. Лановик у підручнику “Українська усна народна творчість” окрему групу обжинкових пісень називають “величальними”, де господині “звучить мотив подяки за те, що в час жнив вона турбувалася за робітників, виглядала їх з поля, вчасно давала обід та вечерю”:

Добродійка пишна за ворітонька вийшла,
Стала си у воротях у червоних чоботях.
Тарілочку тримає, женчиків вітає,
Віночка виглядає... [10, с. 178]

Напередодні св. Катерини (7 грудня) на Україні побутувало дівоче ворожіння “на долю”, коли дівчата варили горщечок каші та, коли зійде зоря, йшли із нею до воріт закликати Долю (тобто судженого, який мав бути “із-за воріт”, із світу чужого), після чого кашу закопували під ворітьми як жертву духам (предкам), які мали сприяти вдалому майбутньому заміжжю дівчини.

Отже, взявши до уваги все вищезазначене, можна стверджувати, що ворота в українській культурній традиції є полісемантичним та поліфункціональним символічним об’єктом (у значно більшій

мірі, ніж утилітарним). Якщо йти за системою “універсалізації смислу в триаді “слово-образ-символ””, яку використовує у своєму дослідженні “Символіка фольклорного образу” З. Василько [2, с. 56], то стосовно аналізованого символу варто означити багатовекторність розвитку як самого поняття, так і його символічних кодів. При цьому сам образ залишається хоч і багатоліким, проте функціонально однаковим. Це можна простежити за міфологічними уявленнями наших предків, а також спираючись на конкретні вияви символу у календарній і родинній обрядовості та фольклорі.

Література:

1. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – 192 с.
2. Василько З. Символіка фольклорного образу. – Львів: “ДПА Друк”, 2004. – 392 с.
3. Весільні пісні: У 2-х томах / Упорядник О. Дей. – К.: Наукова думка, 1982-1983. – Кн. 1. – 871 с., Кн. 2. – 679 с.
4. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. У двох книгах. – Кн.1. – Мюнхен, 1958. – 456 с., Кн. 2. – Мюнхен, 1966. – 448 с. – Репринт. – К.: Оберіг, 1991.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – К.: Обереги, 1994. – Кн. 1. – 400 с., Кн. 2. – 528 с.
7. Клейн Л. Анатомія “Илиады”. – СПб.: Изд-во С-Петербурзького ун-та, 1998. – 560 с.
8. Ковальчук О. В. Українське народознавство. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
9. Костомаров Н. Славянская мифология. – М.: “Чарли”, 1994. – 688 с.
10. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
11. Лозко Г. Українське народознавство. – Харків: Вид-во “Див”, 2005. – 472 с.
12. Марчук З. Українське весілля: генеалогія обряду. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 84 с.
13. Моуди Р. Жизнь после жизни. Исследование феномена продолжения жизни после смерти / С предисловием д-ра Кублер-Россе. Перевод с английского, 1976 // lib.ru/МОУДИ/ moudi.txt/.
14. Руснак І.Є. Український фольклор. – к.: Академія, 2010. – 304 с.
15. Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1993. – 208 с.

16. Словник символів культури України / За заг. редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.

17. 100 найвідоміших образів української міфології / За заг. редакцією д-ра філологічних наук Олени Таланчук. – К. : Книжковий дім “Орфей”, 2002. – 448 с.

18. Українська народна обрядова поезія: збірник / упорядкув. текстів, передмова, підготовка навчально-методичних матеріалів К. Г. Борисенко. – К. : Школа, 2006. – 272 с.

19. Українська фольклористика : словник-довідник / укладання і загальна редакція Михайла Чернопиского. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.

20. Чумарна М. Тройдереву. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 104 с.